

ดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านรูปแต้ม ในสิมอีสาน

MUSIC AND WAY OF LIFE OF ISAN PEOPLE THROUGH MURALS IN ISAN

ทวิทย์ สิทธิทองสี¹

Tavit Sittongseeros

tawit1146@gmail.com

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวัฒนธรรม ศิลปกรรมและการออกแบบ
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

*Doctoral Student in culture, Fine Arts and Design,
Faculty of Fine and Applied Arts Khon Kaen University*

บทคัดย่อ

ดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านฮูปแต้มในลิมอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสำคัญของดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านฮูปแต้มในลิมอีสาน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ มีการเก็บรวบรวมข้อมูล เอกสารและข้อมูลภาคสนาม โดยได้จากการสังเกต และการสัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้รู้จำนวน 4 ท่าน นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องแบบสามเส้าวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และนำเสนอบทความด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ จากการพบว่า ฮูปแต้มมีหน้าที่บันทึกลักษณะต่างๆ รวมถึงการแต่งกายทั้งคนพื้นเมืองและคนต่างชาติ วิถีชีวิต การในการทำมาหากิน การทำไร่นา เรื่องราวของคนในชุมชน รวมทั้งเรื่องราวทางความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และได้บอกเล่าถึงบุญประเพณีทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม วิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นนั้นได้อย่างสนุกสนาน เช่น ประเพณีสู้ขวัญ ประเพณีลงข่วง การละเล่นหมอลำหมอลำแคน ซึ่งทั้งหมดนี้ถูกถ่ายทอดลงบนฮูปแต้มที่มีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งในเรื่องสีเส้น สายลายสีที่อยู่บนพื้นฐานความเสมือนจริงอันเป็นคุณลักษณะเฉพาะที่ปรากฏอยู่บนฮูปแต้ม วิถีชีวิตของคนอีสาน ที่ปรากฏบนฮูปแต้มนั้นมักจะมีบทบาทของดนตรีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ในเรื่องราวเหล่านี้สามารถสะท้อนถึงลักษณะของดนตรีในงานประเพณี โดยเฉพาะงานบวชนาค งานทอดกฐิน งานขึ้นบ้านใหม่ งานขึ้นปีใหม่ งานบุญบั้งไฟ งานสงกรานต์ หรือแม้กระทั่งใช้ดนตรีเพื่อเป็นการบูชาผีเพื่อใช้ในการบำบัดโรค เป็นต้น ทั้งหมดนี้ทำให้เข้าใจได้ว่า ถ้าเมื่อไหร่ที่เรามองดูฮูปแต้มเหล่านี้ เราจะสามารถย้อนอดีตให้เห็นถึงเรื่องราว และการบรรเลงดนตรีในวิถีชีวิตของคนยุคสมัยนั้นได้

คำสำคัญ: ดนตรี, วิถีชีวิต, ฮูปแต้ม, ลิมอีสาน

ABSTRACT

The objective of the study on music and way of life of the Isan people through the murals in Isan was to study the importance of music and the way of life of Isan people through the murals in the Isan region. The research instruments were observation form, and interview form, as well as data collected through documents and field study. Observations and interviews were conducted with four knowledgeable people. Data collected were analyzed for validation using triangulation method according to the stated objectives and present the article by analytical description. The results reveal that mural's role is for recording various characteristics including dressing for both natives and foreigners, life styles, making a living, farming, and stories of people in the community, as well as telling stories related to Buddhism, traditions of merit and culture, way of life of the local people in fun ways, e.g., Sukhwan Tradition, Longkhuang Tradition, and Mor-Lam Mor-Khan Shows. All of which were transmitted on the wall murals that were unique in both colors and patterns based on reality, which are unique characteristics that appear on the murals. Isan way of life that appears on the murals always associate with the role of music. These stories illustrated reflect the nature of music in particular traditions, namely, ordination ceremony, Kathin ceremony, housewarming, New Year's celebration, Rocket festival, Songkran Festival, or even spirit worship using music for healing purposes. This leads to the understanding that If we look at those murals, we will be able to relive the past to the stories and music played in the way of life of the people that era.

Keywords: Music, Way of Life, Wall painting, Sim Isan

บทนำ

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยเป็นที่ราบสูงแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ได้ 2 ลักษณะคือ แอ่งสกลนคร ที่อยู่ทางตอนเหนือของภาคอีสาน แอ่งโคราชที่อยู่ตอนล่างของภาคอีสาน มีเทือกเขาภูพานเป็นเส้นแบ่งแอ่งทั้งสอง ในบริเวณอีสานใต้แถบลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำชีรวมถึงบริเวณลำนน้ำเก่าการค้นพบซากโบราณสถาน ร่องรอยเมืองโบราณตลอดจนโบราณวัตถุ ซึ่งยืนยันได้ว่ามีร่องรอยชุมชนโบราณเกิดขึ้นและกระจายอยู่ทั่วไป และในแต่ละท้องถิ่นที่ต่างมีศิลปวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบหลายยุคหลายสมัยเข้ามาผสมผสานกันในชุมชนโบราณเหล่านั้น ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533) ในอดีตลักษณะของสังคมอีสาน ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงไปแบ่งได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มสังคมลุ่มน้ำโขง เป็นกลุ่มสังคมประชาคมลุ่มน้ำโขง เป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมล้านช้างโดยตรง ส่วนมาจะเป็นกลุ่มคนลาวที่อาศัยอยู่ตามลำนน้ำโขง ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับล้านช้างตั้งแต่มีการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการเป็นปีกแผ่น มีการพัฒนาและรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน กลายเป็นชุมชนเมือง กลุ่มสังคมลุ่มน้ำชี มีศูนย์กลางตั้งอยู่ที่เมืองสาเกต (เมืองร้อยเอ็ด) สุวรรณภูมิ ซึ่งตั้งเมืองตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ประชาชนส่วนใหญ่ของกลุ่มชนลุ่มน้ำชีฝั่งตะวันตกนั้นเป็นกลุ่มชนที่ย้ายถิ่นฐานมาจากสองเมืองใหญ่ คือ เมืองจำปาสักและเมืองเวียงจันทน์ เพื่อขยายที่ทำมาหากินออกไปตามบริเวณลุ่มน้ำชีทำให้เกิดเมืองใหญ่ๆ ขึ้นหลายเมือง เช่น เมืองชัยภูมิ มหาสารคาม ชนบท กาฬสินธุ์ ขอนแก่น เป็นต้น กลุ่มสังคมอีสานตอนล่าง คือ กลุ่มชนที่อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำมูลและบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชนชาวกูย เขมร และไทโคราช มีกลุ่มลาวปนอยู่บ้างแต่เป็นกลุ่มที่อพยพมาในช่วงหลัง ชาวกูย เป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่แขวงอัตตะปือ จำปาสัก และสาร์วันในเขตประเทศลาว มีการอพยพมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 1301 จนถึงช่วง พ.ศ. 2199 - พ.ศ. 2231 ได้มีการเข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนในเขตอำเภอศีขรภูมิ รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอขุนซันจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งการอพยพเกิดจากสองปัจจัย คือ เกิดจากปัญหาน้ำท่วมบริเวณลุ่มน้ำโขง และอีกประการ คือ ถูกรุกรานจากกลุ่มชาวลาวที่มาตั้งเมืองเป็นปีกแผ่นที่เมืองจำปาสัก (ไพโรจน์ สโมสร, 2532)

อีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง นอกจากจะมี

การค้นพบตามผนังถ้ำ และหน้าผาแล้วยังปรากฏตามผนังลิม ซึ่งนักโบราณคดีและวิชานักวิชาการศิลปะในเขตลุ่มแม่น้ำโขงได้ศึกษาค้นคว้าอย่างมีระบบ โดยบริเวณที่พบจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรม (อุดม บัวศรี, 2547) จิตรกรรมฝาผนังหรือ “อุปแต้ม” ของคนอีสานได้รับการยอมรับยอมรับและยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะอีกทั้งยังมีกลวิธีสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคมและวัฒนธรรมของคนอีสาน อาจกล่าวได้ว่าศิลปะเป็นสื่อที่แสดงออกให้รับรู้ถึงชนชาติหรือเชื้อชาติในด้านคติความเชื่อ ธรรมเนียมซึ่งมีสภาพแวดล้อมทางสังคม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และอิทธิพลของศิลปะอื่นอาจเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวแสดงออกถึงลักษณะที่เป็นขนบนิยมนอุปแต้ม มีปรากฏอยู่ในลิม วิหาร หอไตร หอแจก (ศาลาการเปรียญ) อุปแต้มในภาคอีสานมักจะเขียนอยู่ทั้งด้านผนังด้านในและผนังด้านนอกของลิมหรือโบสถ์ (ไพโรจน์ สโมสร, 2532) จิตรกรรมฝาผนัง ออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.2500 ในด้านการจัดวาง องค์ประกอบ จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. 2500 ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัดเพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่าย ตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะ ผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน และตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี ในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่เขียนก่อนปี พ.ศ. 2500 พบวรรณกรรม กลุ่มเรื่องราวทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ ทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปรีศนาธรรม และกลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่นได้แก่ ลินไซ พระลักพระลาม ท้าวปาจิตต์นางอรพิมพ์ ในส่วน ของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ. 2500 พบกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก และประวัติชุมชน ฮีตสิบสอง ไม่พบวรรณกรรมท้องถิ่น (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) วิถีชีวิตของผู้คนเหล่านี้ยังได้ซึมซับทั้งสอดแทรก การเป็นอยู่ บุญประเพณี การละเล่น การแสดง รวมถึงดนตรี และวงดนตรีในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งมีความสำคัญในการศึกษาและทำความเข้าใจถึงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของคนอีสานโดยเฉพาะดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานที่สะท้อนถึงวิถีวัฒนธรรมของคนอีสานในอดีตผ่านอุปแต้มในลิมอีสาน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความสำคัญของดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านรูปแต้มในลิม
อีสาน

วิธีการศึกษา

การศึกษาบทความเรื่องดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านรูปแต้มในลิม
อีสาน ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 แบบสังเกตไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เพื่อสังเกต
เพื่อสังเกตสภาพทั่วไปของรูปแต้มอีสานที่ปรากฏอยู่ในลิม และรูปแบบของวงดนตรี

1.2 แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 แบบดังนี้

1.2.1 แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง (Structured Interview)

1.2.2 แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview)

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้อ้างผล
การศึกษา ได้แก่ความรู้เกี่ยวกับรูปแต้มลิมอีสาน ความรู้เกี่ยวกับดนตรี ความรู้เกี่ยวกับ
สังคมและวัฒนธรรมของอีสาน และแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามวงดนตรีได้จากการสังเกตแบบไม่มี
ส่วนร่วมการสัมภาษณ์แบบแต่พื้นที่เจาะลึก (in-depth Interview) และการสัมภาษณ์
แบบไม่มีโครงสร้าง

3. บุคลากรผู้ให้ข้อมูล

3.1 กลุ่มผู้รู้คือกลุ่มที่เป็นนักวิชาการทางด้านดนตรี ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.หิรัญ จักรเสน (เชี่ยวชาญด้านดนตรีพื้นบ้าน) ดร.พรสวรรค์ ดอนก่อ (เชี่ยวชาญด้าน
ดนตรีนาฏศิลป์พื้นบ้าน) ดร.โสโชค สุนันตาด (เชี่ยวชาญด้านดนตรีพื้นบ้าน) อาจารย์
ทูลทองใจ ชีมรัมย์ (เชี่ยวชาญด้านดนตรีไทยและดนตรีพื้นบ้าน) อาจารย์จักรพงษ์ เพชร
แสน (เชี่ยวชาญด้านดนตรีไทยและดนตรีพื้นบ้าน) และกลุ่มที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน

4. สถานที่ทำการวิจัย คือ ผู้ศึกษาเลือกศึกษาอุปแต้มสิมอีสาน ในช่วงลงพื้นที่อีสานกลาง-ใต้ ได้แก่

4.1 อุปแต้มสิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

4.2 อุปแต้มสิมวัดสระบัวแก้ว ตำบลวังคูณ อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

4.3 อุปแต้มสิมวัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

4.4 อุปแต้มสิมวัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

4.5 อุปแต้มสิมวัดประตู่ชัย (บ้านคำไฮ) บ้านประตู่ชัย อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

5. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์นี้ใช้กระบวนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพโดยศึกษาดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านอุปแต้มในสิมอีสาน แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์รวมทั้งการนำเสนอข้อมูลด้วยภาพถ่าย

ผลการศึกษา

ในภูมิภาคอีสานใต้มีการพุ่มพักศิลปวัฒนธรรมสืบต่อเนื่องกันมาจากรุ่นสู่รุ่นคือ ศิลปะล้านช้าง ผู้คนอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เข้ามาสู่ภาคอีสานมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางติดต่อสืบเนื่องกันมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี และได้เข้ามาสู่อาณาจักรสยามตอนต้นของรัตนโกสินทร์ วิถีชีวิตของผู้คนเหล่านั้นยังซึมซับอยู่ในศิลปวัฒนธรรมล้านช้าง ปรากฏจากผลงานทางสถาปัตยกรรมอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากระจัดกระจายอยู่ทั่วแผ่นดินอีสานแห่งนี้ ที่สำคัญที่สุดได้แก่ พระอุโบสถ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า สิม (วิโรฒ ศรีสุโร, 2541)

ภาพที่ 1 สิมวัดไพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

“สิม” เป็นชื่อเรียกสิ่งปลูกสร้างลักษณะที่เป็นรูปเรือนอาคารสำหรับใช้ในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่สำคัญของกลุ่มวัฒนธรรม ไทยอีสานและสปป.ลาว (ไทยภาคกลางเรียกโบสถ์หรือพระอุโบสถ) โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมพื้นบ้าน สันนิษฐานว่าการออกเสียงที่ใช้เรียกสิม่า ซึ่งหมายถึง ขอบเขตที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการประกอบศาสนกิจพิธีของพระสงฆ์ แต่ในกลุ่มวัฒนธรรมหลวงล้านช้างจะเรียกว่า พุทธสีมา “สิม” หรือ “อุโบสถ” มีไว้สำหรับใช้ในงานพิธีที่สำคัญในการทำสังฆกรรมสำหรับพระภิกษุสงฆ์ โดยมีคติเดิมถือว่าเป็นพื้นที่ต้องห้ามสำหรับสตรีเพศ (ตึก แสนบุญ, 2555) ซึ่งในตัวสิมของแต่ละหลังจะมีภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังบอกเล่าถึงเรื่องราวต่างๆ ทั้งคำสอนทางพระพุทธศาสนา พุทธประวัติ เรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก สินไซ พระลัก-พระลาม นรก-สวรรค์ และบุญประเพณีท้องถิ่น ภาพวาดเหล่านี้มักจะอยู่ทั้งด้านในและด้านนอกของตัวสิม ชาวลาวอีสาน เรียกภาพจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ว่า “ฮูปแต้ม”

ภาพที่ 2 ภาพวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องสินไซ สิมวัดสนวนวารี อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

อุปแต้มบนสิมอีสาน

อุปแต้มบนสิมอีสานนั้นมีความเชื่อที่หลากหลายในอดีตทั้งนี้ เนื่องจากว่าศิลปินอีสานไม่เพียงแต่นำเสนอหลักศีลธรรมและเรื่องราวความเชื่อในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ก็นำเสนอความเชื่อหรือเรื่องราวในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งเข้ามาสู่อีสานและล้านช้างในยุคเดียวกันกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้เนื้อหาของอุปแต้มในสิมอีสานยังบอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นอีสานด้วยการนำเสนอเนื้อหาของอุปแต้มในลักษณะดังกล่าว มีเป้าหมายสำคัญเพื่อเป็นการแสดงออกถึงการคงไว้ซึ่งความเชื่อที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาวัฒนธรรมแห่งสันติ สร้างความเข้าใจระหว่างกันในกลุ่มชนที่มีความเชื่อแตกต่างกัน รวมทั้งสร้างความเคารพในทางวัฒนธรรมจากจุดยืนทางปรัชญาที่แตกต่างกัน (เทพพร มังธานี, 2554) แนนอนว่าอุปแต้มมีหน้าที่บันทึกลักษณะต่างๆรวมการแต่งกายทั้งคนพื้นเมืองและคนต่างชาติ วิถีชีวิตการหาอยู่หากิน การทำไร่นา เรื่องราวของคนในชุมชน รวมทั้งเรื่องราวทางความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ตลอดจนนิทานประโลมโลกย์หรือนิทานม่วนซื่น และที่สำคัญคือการบอกเล่าประเพณีศิลปวัฒนธรรมวิถีชีวิตผู้คนท้องถิ่นนั้นได้อย่างสนุกสนาน เช่น ประเพณีฮตสรง ประเพณีสู้ขวัญ ประเพณีลงช่วง การละเล่นหมอลำหมอลำแคน ซึ่งทั้งหมดนี้ถูกถ่ายทอดลงบนอุปแต้มที่มีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งในเรื่องสีสัน เส้นสายลายสื่อที่อยู่บนพื้นฐานความเสมือนจริงอันเป็นคุณลักษณะเฉพาะที่ปรากฏอยู่บนอุปแต้ม (ตึก แสนบุญ, 2550)

ซึ่งการละเล่น ประเพณี วิถีชีวิตของคนอีสาน ที่ปรากฏบนฉลุปแต่มันนั้นมักจะมีบทบาทของดนตรีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ

ภาพที่ 3 ภาพการล่าบูชาผีเพื่อเป็นการบำบัดและรักษาโรค ในสิมวัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 4 ภาพการละเล่นหมอลำหมอลำแคนสิมวัดสวนวารีย์ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

ดนตรีในวิถีชีวิตของคนอีสานผ่านอุปแต้ม

ในสมัยก่อนว่ากันว่าหนุ่มอีสานทุกคนต้องเป่าแคนเป็นแต่ไฟเพราะแค่ไหนนั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่ง อย่างน้อยก็เอาไว้เป่าเล่นแก้เหงา เวลาเลี้ยงควายอยู่คนเดียว แต่ที่ต้อ ฝีกกันเอาเป็นเอาตายนั้นเห็นจะเป็นไว้เลาะเล่นสาวหรือจีบสาว ผู้ป่าวจะนิยมเป่าแคนจีบ สาวไปด้วย บางทีเป่าเล่นสาวตามตือบ บางทีเป่าตามงานบุญต่างๆ ซึ่งในงานบุญนั้นมี หมอลำหมอแคนมาแสดงเพราะความอ่อนคลาย และสนุกสนานอีกด้วย อย่างที่ช่างแต้ม เขาแต้มไว้ให้ดูอยู่ทุกวัด (กรณีการ์ เว้นทอง, 2548 : ออนไลน์) ซึ่งมีหมอแคน และผู้ร้อง ลำนั้นนิยมกันมากในวิถีชีวิตของคนอีสานไม่ว่าจะเป็น ลำบูชาผี ลำแก้บน ลำขอน้ำของฝน ต่อพระยาแถน ลำเพื่อเป็นการรักษาโรค โดยในภาพที่ 3 เป็นภาพการลำบูชาผีเพื่อเป็นการ บำบัดและรักษาโรค ในสิมวัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และในการลำเพื่อความสนุกสนานคลายความเครียด การละเล่นหมอลำนั้นก็มีหมอลำ ชาย (นักร้องชาย) หมอลำหญิง (นักร้องหญิง) หมอเป่าแคนและเครื่องประกอบจังหวะ ดังในภาพที่ 4 เป็นภาพการละเล่นหมอลำหมอแคนสิมวัดสวนวาริ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ต่อมาภายหลังมีผู้นำแคนมาเล่นเป็นวงและผสมผสานกับวงเครื่องสาย ต่างๆ ในการแห่บุญกฐิน บุญผ้าป่า เช่น วงพิณ แคน ซอ ดังปรากฏในภาพวงแคนที่มี การผสมผสานเครื่องสาย วัดป่าเลไลย์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ภาพวงแคนที่มีการผสมผสานเครื่องสาย วัดป่าเลไลย์ อ.นาดูน จ.มหาสารคาม

ภาพที่ 6 ภาพขบวนกลองยาวแห่ตามงานบุญของชาวอีสาน วัดโพธาราม อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ดนตรีที่ปรากฏบนรูปแต้มอีกชนิดหนึ่งที่พบบ่อยครั้งจะเห็นได้ว่าเป็นวงกลองยาว ซึ่งชาวอีสานมีการเล่นของวงกลองยาวในงานประเพณีต่างๆ เช่น บวชนาค ทอดกฐิน และนิยมเล่นกันเป็นที่รื่นเริงสนุกสนานตามเทศกาลต่างๆ เช่นงานปีใหม่ งานสงกรานต์ ในภาพที่ 6 เป็นภาพขบวนกลองยาวแห่ตามงานบุญ ของชาวอีสาน วัดโพธาราม อ.นาดูน จ. มหาสารคาม และเล่นแพร่หลายไปแทบทุกหัวบ้านหัวเมือง (ลุงตม กลองยาว, มปป. :ออนไลน์)

ดังนั้นรูปแต้มในสิมอีสานได้บอกเล่าเรื่องราวของดนตรีในวิถีชีวิตของคนอีสานที่ช่างแต้มได้แต้มไว้บนสิมอีสานเพื่อแสดงให้เห็นว่า ดนตรีในวิถีชีวิตของคนอีสานในอดีตนั้นมีความสัมพันธ์กับทางสังคมในเรื่องของงานบุญและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ แสดงให้เห็นและเพื่อบอกต่อคนรุ่นหลังไว้อย่างชัดเจน

อภิปรายผล

ดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานบอกผ่านรูปแต้มในสิมอีสาน จากการศึกษารูปแต้มบนสิมอีสานพบว่า วิถีชีวิตของชาวอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี วิญญาณอำนาจเหนือธรรมชาติเปรียบเสมือนเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติ และศีลธรรมมิให้ชาวบ้านปฏิบัติตนนอกจารีตประเพณี และในสังคมอีสาน ได้ผสมผสานกับความเชื่อหลักทางพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืนมาตั้งแต่สมัยอดีต จึงเป็นบ่อเกิดของพิธีกรรมต่างๆ เช่น การบูชาผีแถน หรือผีฟ้าผีแถน จนเกิดเป็นประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อบูชาพระยาแถนให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และความเชื่อการรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรค ซึ่งเป็นการนับถือผีปู่ตาหรือวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในเรื่องต่างๆ เมื่อได้รับความ

เดือร้อนน้จะมีวิธีการยึดเหนี่ยวทางใจโดยมีหมอจ้เป็นผู้ทำหน้าที่ติดต่อกับวิญญาณผีปู่ตา ผีมเหศักดิ์หลักเมืองหรือ บางครั้งเรียกว่า ผีอารักษ์ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับศาลเจ้าพ่อหลักเมือง การบูชาผีบรรพบุรุษเหล่านี้ก็เพื่อขจัดสิ่งชั่วร้ายและภูตผีต่างๆ ที่มารบกวน ฉะนั้นชาวบ้านจึงได้มีการบวงสรวงตามความเชื่อและถือเป็นแนวปฏิบัติสืบต่อกันมา ชาวอีสานนิยมมีดนตรีเป็นสื่อกลางเพื่อแสดงถึงความเคารพพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพดาอารักษ์ทั้งหลาย ชาวอีสานเชื่อว่าดนตรีสามารถเชื่อมต่อกับความคิดของมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติได้ ดังปรากฏในอุปแต้มในسيمอีสานได้รับการยอมรับและยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะอีกทั้งยังมีกลวิธีสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคมและวัฒนธรรมของคนอีสาน อาจกล่าวได้ว่าศิลปะเป็นสื่อที่แสดงออกให้รับรู้ถึงชนชาติ ธรรมเนียมซึ่งมีสภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สง่า พัฒนชีวะพูล (2538) ได้ศึกษาเรื่อง เจ้าพ่อพญาแล : ความเชื่อและพิธีกรรม พบว่าวงพิณ แคนกลองอีสานมีความสนุกสนาน เพราะดนตรีพื้นเมืองอีสานช่วยทำให้ผู้เข้าร่วมเกิดความเข้าใจ เกิดความคล้อยตามอยากพ้อน อยากรำผสมผสานกับคติความเชื่อที่แฝงด้วยความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอีสานนับถือหรือแม้กระทั่งใช้ดนตรีเพื่อเป็นการบูชาผีเพื่อใช้ในการบำบัดโรค เป็นต้น

อุปแต้มมีหน้าที่บันทึกลักษณะเรื่องราวต่างๆ รวมถึงการแต่งกายทั้งคนพื้นเมืองและคนต่างชาติ วิถีชีวิตการหาอยู่หากิน การทำไร่ทำนา เรื่องราวของคนในชุมชน รวมทั้งเรื่องราวทางความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา และได้บอกเล่าถึงบุญประเพณีทางด้านศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นนั้นได้อย่างสนุกสนาน เช่น ประเพณีสู่ขวัญ ประเพณีลงช่วง การละเล่นหมอลำหมอแคน ทั้งหมดนี้ทำให้เข้าใจได้ว่าถ้าเมื่อไหร่ที่เรามองดูอุปแต้มเหล่านั้นเราจะสามารถย้อนอดีตให้เห็นถึงการบรรเลงดนตรีในวิถีชีวิตของคนยุคสมัยนั้นได้ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม ของ อัลเฟรด ชุตต์ (Alfred Schutz) ได้กล่าวไว้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์เป็นนักสร้างสรรค์ มีความคิดความอ่านเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ กำหนดความหมายของสิ่งต่างๆ ขึ้นมาแล้วใช้สิ่งนั้นร่วมกันทำให้เกิดกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมามากมาย คนรุ่นหลังก็ทำตามกฎเกณฑ์ของรุ่นก่อนโดยไม่ได้สงสัยว่าทำไมต้องเป็นเช่นนั้น (สุรพงษ์ ลือทองจักร, 2552) โดยถูกถ่ายทอดลงบนอุปแต้มที่มีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งในเรื่องสีสันทัน และลวดลายของภาพวาดที่อยู่บนพื้นฐานความเสมือนจริงอันเป็นคุณลักษณะเฉพาะที่ปรากฏอยู่บนอุปแต้ม

วิถีชีวิตของคนอีสาน ที่ปรากฏบนสूपแต่มนั้นมักจะมีบทบาทของดนตรีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ในเรื่องราวเหล่านี้สามารถสะท้อนถึงลักษณะของดนตรีในงานประเพณี โดยเฉพาะงานบวชนาค งานทอดกฐิน งานขึ้นบ้านใหม่ งานขึ้นปีใหม่ งานบุญบั้งไฟ งานสงกรานต์ และนี่แหละคือ ดนตรีกับวิถีชีวิตของคนอีสานผ่านสूपแต่มนในลุ่มอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- ติก แสนบุญ. (2550). สूपแต่มนอีสาน. ศิลปวัฒนธรรม, 28(8), 34.
- _____. (2555). ลุ่มอีสาน. ศิลปวัฒนธรรม, 33(12), 48.
- เทพพร มังธานี. (2554). สूपแต่มนลุ่มอีสาน : ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 3(1), 40-54.
- บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. (2554). พัฒนาการของสूपแต่มนอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 3(1), 84-113.
- ประสาธ อิศรปริดา. (2518). ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน. ภาพลัทธิ:จินตทัศน์การพิมพ์.
- วิโรฒ ศรีสุโร. (2541). ลุ่มอีสาน. วารสารวิจัย มข. 3(1), 92-95.
- ไพโรจน์ สโมสร. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. พิมพ์ครั้งที่1. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด
- สุรพงษ์ ลือทองจักร. (2552). หลักมานุษยวิทยาและหลักสังคมวิทยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- สง่า พัฒนชีวะพูล. (2538). เจ้าพ่อพญาแล : ความเชื่อและพิธีกรรม. ปรินญาณิพนธ์ปริญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สำเร็จ คำโหมงและคณะ. (ม.ป.ป.). ดนตรี ม 6. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). แอ่งอารยธรรมอีสาน. กทม:พิมพ์เนศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด
- อุดม บัวศรี. (2547). สूपแต่มนลุ่มอีสาน. ขอนแก่น : สำนักพิมพ์คัลลิ่งนาโนวิทยา.
- กรรณิการ์ เว้นทอง. (2548). ดนตรีพื้นบ้านอีสาน. สืบค้นจาก www.nu.ac.th. สืบค้นเมื่อวันที่ 22 มกราคม 2562.
- ลุดม กลองยาว. (มปป.). ประวัติกลองยาว. สืบค้นจาก <http://klongyao.blogspot.com> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 มกราคม 2562.